

ЯСАУИДІҢ СОПЫЛЫҚ ТАҢЫМЫНДАҒЫ ПАЙҒАМБАРЛЫҚ БЕЙНЕСІ

Кіріспе

Ислам теологиясында пайғамбар – адамзат баласына Алланың үндеулерін алып келуші елші деген сөз. Алланың жіберген елшісі адамзат баласына жақсы мен жаманның ара жігін ашу, дұрыс жолды таңдай білу, құдайды тану, оған құлшылық жасау жолдары мен әдістерін үйретеді. Осы жағынан пайғамбар адамзат баласына үлгі болып есептеледі.

Ислам діні бойынша тарих бойында әр аймаққа пайғамбарлар келіп тұрды, олар Алланың әмірлері мен ескертулерін сол заманда өмір сүрген адамның дүниетанымына, өмір сүру формасына, тұрмыс-тіршілік деңгейіне қарай жеткізіп отырды. Ислам сенімі бойынша құдайдың жіберген елшілері ішіндегі ең соңғысы – Мұхаммед пайғамбар. Мұхаммед пайғамбардың алып келген Құран аяттарына және оларға түсініктеме жасаған өз хадистеріне, құдайдың тілегеніне сәйкес жүзеге асырған әрекеттеріне (сүннет) нану ислам сенім негіздерінің бірі ретінде орын алады. Өйткені Алланың жіберген елшілеріне иман келтірместен адамның дінді қабылдауы мүмкін емес дүние. Осыған орай, исламдық ілімдердің барлығы Мұхаммед пайғамбардың сөздерін, әрекеттерін, мінез-құлқын басшылыққа алған.

Зерттеу әдістері. Мақалада түркілік сопылықтың негізін қалаған Қ.А. Ясауидің пайғамбарлыққа қатысты ой танымдары ислам теологиясы және қазіргі ислам философиясы аясында талқыланып, талдау жасалады. Сонымен қатар гуманитарлық ғылымдарда кеңінен қолданылатын мәтіндік талдау, яғни герменевтикалық әдіс кеңінен қолданылды. Нақтылап айтсақ аталған әдіс Ясауидің хикметтерін талдау барысында қолданылды.

Дереккөздерді шолу. Мұсылмандық түркі мәдениетіндегі алғашқы туындылардың бірі болып табылатын Ахмет Ясауидің Диуани Хикметінде де пайғамбарлыққа ерекше мән беріледі. Өйткені, жоғарыда баяндалып өткені сияқты өзге діни ілімдермен қатар сопылық ілімде де Мұхаммед пайғамбар басты үлгі ретінде алынады. Ахмет Ясауи мұсылмандық түркі сопылығының алғашқы жаршысы екендігін ескерсек, оның хикметтері мен басқа да шығармаларында пайғамбарлыққа орын беруі табиғи құбылыс. Дегенмен Ясауидің сопылық танымдарындағы пайғамбарлық бейнесі осы кезге дейін нақты зерттеу нысанына

алынған жоқ. Сопылық мәселесін қарастыру барысында жалпы аталып өткені болмаса бұл мәселе шетелдік зерттеушілердің еңбектерінде де кездеспейді. Неждет Тосун өз еңбегінде Ясауидің алғашқы кезеңдеріне тән «Көңілдің айнасы» атты трактатындағы сопылық көзқарастарына талдау жасайды (Tosun Necdet., 1997: 41-85). Девин Де Вис (Devin De Weese, 1999) Ясауилік ордендер туралы қарастырса, Хайрани Алтынташ жалпы сопылық туралы қарастыра келе, Ясауилікке тоқталып өтеді (Hayrani Altuntaş, 1986). Ал Гүнгөр Ерол ислам сопылығының өзекті мәселелері атты еңбегінде Ясауиліктің әлі де толық зерттелмегеніне назар аударады (Güngör Ero1, 1996.). Харди Джордж (Hardy George, 1984), Массиньон Луи (Massignon Louis, 1974.), Ожак Ахмет (Ocak Ahmet, 2002), Рой Оливер (Roy Olivier, 2000.), Арнольд Т.В. (Arnold, T.W., 1971), Bennigsen Alexandre сынды ғалымдар исламдағы мистикалық бағыт саналатын сопылық туралы іргелі зерттеулер жасағанымен, біз қарастырып отырған пайғамбарлық мәселесі аталған ғалымдардың зерттеу нысанынан тыс қалған.

Бұл мақалада сопылықтың түркілік тамыры саналатын Ясауи іліміндегі пайғамбарлық және оның сипаттары қарастырылады. Бұл мақалада автор сопылықты зерттеп жүрген басқа ғалымдардан ерекшелігі сол – Ясауидің сопылық танымындағы пайғамбарлық мәселесіне алғаш рет дінтанулық талдау жасайды.

Негізгі бөлім

Ортағасырлық діни білім беру орындарында ислам діні туралы мәліметтер алдымен сияр, сирату-н-набауия ілімін үйретумен басталатындығы белгілі. Мұнда ислам дінін алып келген Алла елшісінің шыққан жері, ата-тегі, балалық шағы, үйленуі, бала-шағасы, құдайдан хабардың келуі, жаңа дінді насихаттауы, ислам дінінің тарату жолындағы әрекеттері, дүниеден озуы сияқты тақырыптар қамтылады. Ахмет Ясауи Диуани Хикметінде исламдағы білім беру дәстүрін басшылыққа ала отырып, елу жетінші хикметінде ардақты Пайғамбарымыздың шыққан жері, Әмина, Әбділла атты ата-анасы, Қасым, Әбдіманап сияқты бабалары, ата-анасынан ерте айрылып, Әбу Тәліптің қолында тәрбиеленгендігі, Хадишамен үйленгендігі, Алладан хабар келгендігі, соңында барлық қиындықтарды жеңіп ислам дінін әлемге паш еткендігі, артынан сахабалары ілесіп, оның жолын берік ұстағандығы (Иассауи Қ.А. 2000: 73-74) жайында шәкірттеріне мәліметтер берген. Осылай ол кейінгі

дәуірлердегі пайғамбар өмірін баяндайтын, оның өнегелі қасиеттерін дәріптейтін мұсылмандық түркі діни әдебиетінің негізін қалады. Мысалы, пайғамбар өмірін жырлайтын қазақтың діни сарындағы әдебиеттері Ясауи дәстүрінің жалғасы екендігі анық.

Диуани Хикметте Пайғамбардың өмір жолымен қатар, оған деген сүйіспеншілікке де басымдық берілген. Құранның «егер құдайды сүйсеңдер, маған еріндер, (сонда) сендерді ол да сүйіп, күнәларыңды кешіреді де» (Али Имран 3/31), – деген аяты пайғамбарға деген сүйіспеншіліктің сопылық философияда күн тәртібіне қойылуына арқау болса керек. Ислам мистицизмі тарихында алғаш мәрте «Алланы сүйе» идеясын паш етіп, сүйіспеншілік категориясын алдыңғы қатарға шығарған Рабияту-л-Адауия болатын. Жаратқан иенің Мұхаммед пайғамбарға деген сүйіспеншілігі болмағанда ешнәрсенің жаратылмайтынын куаттаған суфи-ойшылдар «сен болмағанда әлемді жаратпас едім», – деген құдси хадиске ерекше көңіл аударып, Аллаға деген сүйіспеншілікпен қатар Пайғамбарға деген махаббатты ортаға тастады. Ахмет Ясауидің Пайғамбарға деген сүйіспеншілігіне байланысты пайғамбар жас – 63 жасында жер астына түскендігі баршамызға белгілі. Сонымен қатар, Хикметтердегі «сүйем сені, өлтір, өрте, махшарда, Берсен жаза қанша маған Мұхаммед» (Иассауи Қ.А. 2000: 37) – деген өлең жолдары оның Пайғамбарға деген сүйіспеншілікті білдірсе керек.

Пайғамбарға деген сүйіспеншілік тек оны сүюмен шектелмейді. Пайғамбарға деген сүйіспеншілік оның жолын берік ұстап, оның өнегелі қасиеттерін, сүннеттерін қалтқысыз орындаудан тұрады. Пайғамбардың надандық дәуіріндегі ахлақсыздыққа қайшы түрде, адамзат баласына паш еткен адамды сүйе, адамдарды дініне қарап алмау принциптерін басшылыққа алған Ясауи дін өкілдерін бөліп қарамай, барша елді сүйіспеншілікке, бірлікке шақырған және мұны Пайғамбардың сүннеті деп білді:

Сүннет емес кәпір болса, берме азар,
Көңілі қатты, тілі азардан құдай безер.
Алла атынан ондай құлға тозақ даяр,
Бұл сөзді даналардан естіп айттым міне.
(Иассауи Қ.А. 2000: 9).

Ясауи ілімінде сүйіспеншілік барлық өнегелі қасиеттердің өзегін құрайтыны, сүйіспеншіліктің түп негізінде Жаратушысын, оның жіберген елшісін сүйе жатқандығы баяндалып өтті. Ұлы жаратушы мен оның елшісін сүйе білген

адам, барша адамды сүйе біледі. Ұлы бабамыз адамды сүюдің ең жоғары үлгісі Мұхаммед пайғамбар деп білді. Құран Кәрімде “Алладан басқаға құлшылық қылмаңдар, әке-шешеге жақсылық істеңдер, жақындарға жетімдерге, міскіндерге қамқорлық жасаңдар” (Бақара 2/177), – деген Алланың бұйрығына сәйкес, мұсылмандық моральдық қағидаларындағы әке-шешемен, балалармен, көршілермен, туған-туыстармен жақсы қарым-қатынас жасау, үлкендерді құрметтеп, кішілерді сыйлау, әлсіздер мен мұқтаждарға көмектесу, жетімдерге пана болу сияқты негіздер адам сүйіспеншілігіне жатады. Пайғамбардың: «адамдардың ең қайырлысы – адамдарға пайдасы тигендер» немесе «қайырымды болғандарға Алла да қайырымдылық жасайды» – деген сөздеріне қарай отырып, Пайғамбардың адам сүйіспеншілігіне ерекше мән бергендігін байқауға болады. Сондықтан Ясауи адамды сүю Пайғамбардың жолы екендігін Диуани Хикметтің бір жерінде *«Ақылды болсаң ғаріптердің көңілін аула, Мұстафадай елді кезіп, жетімді жый»* (Иассауи Қ.А. 2000: 7), – деп жазса, енді бірінде *«ғаріптерге рақым қылмақ Елші ісі, ғаріптерді көрген жерде ағар жасасы»* (Иассауи Қ.А. 2000: 95), – деп ғаріп, кедей, жетім сияқты әлсіз жандарға қол ұшын беруге шақырады.

Адамдардың бір-бірін сүюі қоғамдағы ауыз-бірлікке байланысты. Ұлы бабамыз бірлікті де Пайғамбардың басты ұстанымы деп есептеген. Себебі, қоғамда бірлік сақталса, бейбітшілік болады, бейбітшілік бар жерде даму да, құт-береке де, өнегелік те, бақыт та орнайды. Сондықтан Пайғамбар адамдарды алауыз ететін барлық әрекет (фитна) түрлеріне тыйым салып, үмметтерінің бірлігіне маңыз берген. Ойшыл шығармасында былай дейді:

«Өмір сүр, – Мұстафа айтты, – бауырласып,
Үмбеттер, бірге тұрың қауымдасып!»
(Иассауи Қ.А. 2000: 53).

Хикметтерде Пайғамбарымыздың өнегелі қасиеттері адамның рухани кемелденуіне жолбасшы ретінде қабылданған. Құраннан және Пайғамбарымыздың Сүннетінен алынған моральдық-этикалық категориялар Ясауи ілімінде адамның рухани өрлеуіндегі көрсеткіштер – мақамдар ретінде алынады. Атап өтер болсақ, ғаріптік, пақырлық, мусамха, кезбелік, зухд, шыншылдық, қанағатшылдық, инаба, жамандыққа жақсылық жасау, әділдік, хая (ұят), адамды сүю, иман сияқты сопылықтағы этикалық категориялар Диуани Хикметте

Мұхаммед пайғамбардан қалған мұра, оның жеке қасиеттері ретінде қарастырылады.

Пайғамбардан қалған қасиеттердің бірі – пақырлық. Пақырлық (міскіндік) – адамның өз болмыс-бітімінен арылып, құдайдың алдында жоқ болу деген сөз. Яғни пақырлық арқылы жүректегі мал-мүлікке деген махаббат жойылады. Себебі, дүниеге деген махаббат ашкөздік, тойымсыздық, сараңдық сияқты моральдық кемістіктерге жол бастайды. Ал бұл адамның рухани кемелденуіне қайшы қасиеттер.

«Пақырлық – менің мақтанышым» деген пайғамбар хадисіне сәйкес мұндай қасиет адамды менмендік сезімінен арылтады және кішіпейілдік пен қанағатшылдық сияқты өнегелік қасиетке бастайды. Пақырлық деңгейіне қол жеткізген адам дүние-мүлік пен байлықтың құлдығы мен шырмауынан азат бақытты өмір кешпек. Себебі, өмірдегі барлық бақытсыздық, мал қайғы мен ашкөздіктен, дүниеге деген қызғаншақтықтан туындайды. Сондықтан кемелденудегі маңызды категориялардың бірі болып табылатын пақырлық Ясауи ілімінде Пайғамбардың жеке қасиеті ретінде жырланады:

Міскін Мұстафа айтқанды-ды: «Пақырлыққа түсіндер,
Көңіл бөлмей дүниеге, арамдықтан күсіндер!»
(Иассауи Қ.А. 2000: 70).

Ясауи ілімі бойынша пақырлықтың толық түрде жүзеге асуы сопылықтағы «қанағат» категориясымен тығыз байланысты. Қазақ мақалдарындағы «қанағат – қарын тойдырар» деген қанатты сөз ұстамдылық пен сабырлыққа шақыратын аталған категория төңірегінде бүкіл береке мен бірліктің жинақталатынын білдірсе керек. Осы мақалдың мәнісін Сухраурдидің ойларынан да кездестіре аламыз: «үнемді, көңілі бай және тоқ көзді болу, тойымсыз, ашкөз болмау (Uludağ S. 1996: 300). Бұл моральдық тұрғыда адамның кемелденуін қамтамасыз етеді. Яғни, құдайдың бергеніне сабырлық етіп, ризалығын білдіру қанағаттың шырайын кіргізеді. Осы тақырып жайлы Мұхаммед пайғамбардың бір хадисінде: «қанағат – таусылмайтын дүние, сарқылмайтын қазына», – деген жолдар да осы ойымызды одан ары қуаттандыра түседі. Қанағат адамды қолда барына көңілі толуға, өзгенің байлығына көз тікпеуге, қызғаншақтықтан аулақ болуға тәрбиелеу жағынан маңызы зор. Сондықтан, ар ілімі ретінде саналатын Ясауи ілімінде қанағат категориясына да ерекше мән беріліп, Пайғамбардың өнегелік қасиеті ретінде орын берілген:

Жалбарынып, сәждеге бас қойып өткен Мұхаммед
Қанағатқа, қабыл болып, тойып өткен Мұхаммед.
(Иассауи Қ.А. 2000: 39).

Пайғамбардан қалған өнегелік құндылық ретінде Диуани Хикметте зухд (аскеттік) категориясына да мән беріледі. Суфилердің пікірлері бойынша зухд дүниеден жиреніп, о дүниелік өмірді аңсау дегенді білдіреді. Себебі, жоғарыда баяндалғаны сияқты байлық, материалдық игіліктер азғындық пен ашкөздіктің басты кілті болып табылады. Дүниені сүю, оны ойлау және алтын-күміс жолында алаңдау, қайғыру – құдайды ұмыту деген сөз. Дүние-мүлік пен байлықтың жанында нәпсі құмарлық пен жаман жолға түсу орын алады. Ал одан құтқаратын жол және кемелдену одан бас тарту арқылы ғана жүзеге асады. Сопылық ілімде байлықтан, дүние-мүліктен бас тарту, құдайды ғана ойлау зухд деп аталған. Сопылық ілімнің басты өкілдерінің бірі – Жунайд әл-Бағдади аскеттікті қолда дүниенің, жүректе мүлік иесі болу тілегінің болмауы деп түсіндірсе, Яхя бин Муаз оны қажетті болған нәрседен бас тарту деп суреттеген (Kelâbâzî 1992: 142-143). Ал Ахмет Ясауи аскеттік өмір пайғамбардың жеке қасиеті ретінде жырлаған.

Ақиқатта арам дүр, бір құдайдан өзгесі,
Олай болмай ғашықтар, дидар көрем демесін.
Ондай Расул Мұстафа дүние малын сүймейді,
Үммет болған Расулға дүние малды сүймесін.
(Иассауи Қ.А. 2000: 39).

Өз мекенінен шалғай, жат елге қалған, көмекке зәру ғаріптік де Ясауи Хикметтерінде көп қолданылатын термин болып табылады. Меккеден Мединеге сапар шегіп, құдайдың ризалығы үшін өз елінен, жерінен шалғайда қалған Пайғамбар ғаріптіктің қиындықтарын басынан өткергендігін Ясауи былай суреттейді:

Мәдинеге Расул барып, болды ғаріп,
Ғаріп болып, Хаққа жақын болды ақыр.
(Иассауи Қ.А. 2000: 95)

Рухани кемелдену жолында ұятты болудың да өзіндік орны бар. Сопылық терминологияда ұят «хая» терминімен түсіндіріледі. Осы турасында пайғамбардың «хая үнемі жақсылық алып келеді», – деген хадисі аталған сопылық категорияның мәнін ашады. Ол – жанның бір нәрсені жүзеге асырудан немесе жүзеге асырмаудан ұялуы деген сөз. Ұятты болу инабаттылық-

тың белгісі екендігін ешкім де жоққа шығара алмайды. Ұятты бар адам – әділетке жаны құмар адам деген сөз. Демек, хая мен әділеттілік аспанға самғаған құстың қос қанаты тәрізді. Түркі сопылығында хая екі түрлі болып келеді. Оның бірі ұятты жерлердің ашылып қалуынан ұялу болып табылатын әдеттегі хая болса, келесісі – құдайдан қорқатын адамның күнә істеуден ұялуы болып есептелетін діни хая (Uludağ S. 1996: 229). «Хая – иманнан», деген пайғамбар хадисінің мәні жаман, күнә істерді орындауға дәті шыдамау деген сөз, сондықтан, ұятты бардың – иманы бар, құдайға сенетін, одан қорқатын адамның ғана әдепсіздік әрекеттерден ұялатыны қуатталады. Мүміннің алдымен Алладан ұялуы тиіс деп баяндалады сопылық еңбектерде. Ол үшін ғибадаттарды шынайы ықыласымен жүзеге асыруы қажет (Bin Emrullah A. 1994: 38). Ясауи бабамыз жоғарыда Пайғамбардың хадистерін қуаттап имандылық хаямен байланысты екендігіне тоқталған:

Расул: «Иман жаны – ұят», – депті
Аздырды арсыз қауым ақыр, достар.
(Иассауи Қ.А. 2000: 50).

Пайғамбардың хадисіне сәйкес ұятты иманның жаны мен мәні деп түсіндірген Ясауи ілімінде адамның моральдық-этикалық сапасын айқындайтын имандылық категориясы басты орында тұрады. Иман – Аллаға және оның бұйырғандарына жүрекпен сену және оны жариялау деген сөз (Aydın A.A. 1994: 129). Сонымен қатар жамандыққа аяқ басуға ұялу, құдайдан қорқу, жақсы мен жаманды айыра білу және оны іс жүзінде орындау имандылықтың негізгі көрсеткішіне жатады. Иmandылық – мұсылмандықтың алғашқы баспалдағы әрі моральдық-этикалық кемелдіктің кілті. Ал имандылықтың ішкі мәніне келер болсақ, ол – Алланың барлығы мен бірлігіне, Мұхаммедтің оның құлы екендігіне шын жүрекпен сену. Мұсылмандық этикалық құндылық осы құдайдың бірлігінен, Мұхаммедтің оны елшісі екендігінен бастау алады. Себебі, Алланың кітабы Құран мен пайғамбар сүннеттері моральдық-этикалық қасиеттерге тұнып тұр деп қуатталады. Иман алты доғмаға негізделген: Аллаға, періштелеріне, пайғамбарларына, кітаптарына, ахирет күніне, тағдырға иман. Аталмыш мұсылмандық доғмалар мораль мәселесімен байланысты барлық салаларда негізгі идеялық жетекшілік атқарады. Демек, өнегелі ахлақ жүректегі иманның мәнін айшықтайды және ол Жаратқан иенің сыйы, Пайғамбарға се-

ну де имандылық екендігін Ясауи Хикметтерінде былай жырлап өткен:

Алла бізге иман сыйлық жеткізді,
Ол Мұстафа Хақ Расулы деп білді,
Бекем қылар мадақ айтсаң бек дінді,
Басқа ісінді көтермейді аят-ар
(Иассауи Қ.А. 2000: 78).

Иманның мәні мен маңызы, діни сенімдегі алар орны, оның ішінде пайғамбарлыққа иман Ясауи ілімінің жолбасшылары – Әбу Ханифа мен әл-Матуриди және әл-Фараби ілімінде жан-жақты зерделеніп, Ясауидің пайғамбарлық, Мұхаммед пайғамбар жайындағы көзқарастарының қалыптасуына белгілі бір деңгейде әсер еткен.

Өзіне дейінгі теологиялық шығармалардағы тәрізді Ахмет Ясауи шығармасында пайғамбарлыққа тән сипаттардың кейбіріне орын берілген. Осы сипаттар пайғамбарлықтың басты ерекшеліктері болып табылады. Солардың бірі – сыдқ. Сыдқ – шыншылдық деген сөз. Пайғамбарлар – тура сөзді, олардың өтірік айтуы әсте мүмкін емес және өтірікті мүлдем ұнатпайды. Ахмет Ясауи жолбасшыларының іліміне сәйкес Пайғамбардың сыдқ сипатына басымдық беріп, Мұхаммед пайғамбардың өтірікшілерді мүлдем ұнатпағандығын былай жырлайды:

«Кэзаптар емес үмметім», – дейді білің Мұхаммед,
Алдамшылар қауымы үмбетім демес Мұхаммед.
Тура жүріп, Хақ іздеген кісіні,
Үмбетім деуге, асылы тоймас,
Мұхаммед. (Иассауи Қ.А. 2000: 38)

Матуридилік теологиясына сәйкес пайғамбарлықтың келесі сипаты – аманат, ол сенімді болу мағынасын білдіреді. Пайғамбарлар – адамдар ішіндегі ең сенімдісі. Олар сенімсіздік тудыратын нәрселер істемейді. Пайғамбарлар аманатқа ерекше мән беріп, қиянаттан үнемі аулақ болған. Себебі, сенімді болмаған адам сөзінде тұрмайтындықтан, ондай адам пайғамбарлық міндетті атқара алмайды. Мұны ойшыл былай түсіндірген:

Пайғамбар бәріне де жақсы ұнады,
Жандарын қызметіне тапсырады
(Иассауи Қ.А. 2000: 74).

Пайғамбардың әу баста күнәлардан сақтандырылғандығы, ізгілік жолында адамзат баласына

үлгі бола білгендігі, үлгі болуда оның матуридилік теологиясына сәйкес ақылды, құдайлық жіберген әмірлері мен тыйымдарын адамдарға жеткізгендігі, дін жолында халыққа үгіт-насихат (таблиғ) жасағандығы, өзінің тапқырлығымен, уағыз насихатымен, көркем мінезімен дүйім жұртты артынан ілестіре алғандығы, осылай өзіне міндеттелген істі атқарғандығы (Иассауи Қ.А. 2000: 74) Диуани Хикметте баяндалады.

Пайғамбарлық тақырыбы бойынша теологиялық кітаптарда ерекше екіпін берілетін мәселе – мұғжиза. Діни шығарма ретінде Ахмет Ясауидің Диуани Хикметінде де мұғжизаға (Иассауи Қ.А. 2000: 74) орын берілген. Мұғжиза – жіберген пайғамдарының пайғамбарлығын дәлелдеу мақсатында Алланың жаратқан және адамның оған ұқсасын жасай алмайтын ғажайып оқиға деген сөз. Ондағы мақсат – Алланың дінін алып келген адамның шынайы пайғамбар екендігін адамдардың көзін жеткізу. Диуани Хикметте Пайғамбардың миғраж мұғжизасы көп орын алады. Миғраж – Пайғамбардың көкке Алланың құзырына жоғарылауы деген сөз. Диуани Хикметтің бір жерінде «*Сол түні Миғраж шығып дидар көрді*» (Иассауи Қ.А. 2000: 7), – десе, енді бірінде «*Миғраж асып дидар көрген Мұхаммед*» (Иассауи Қ.А. 2000: 39), – деп миғраж оқиғасын түсіндірген.

Әл-Матуриди каламын одан ары дамыта отырып, сопылық философиямен ұштастырған Ахмет Ясауи сопылық философиядағы рухани миғраж ілімін ортаға қойды. Сопылық тарихында рухани миғраж ілімін алғаш мәлімдеген Баязит Бистами болатын. Ибн Араби шығармаларында да рухани миғраж оқиғасы баяндалады. Ойшыл шығармасында рухани миғраж оқиғасын былай жырлаған:

Дидар көріп рухым ұшып Ғарышқа қонды,
Мұса сынды барлық мүшем күйіп-жанды.
Мәжнүн сипат дос туыстан қашып тынды,
Мұстафаға аса тұтып кірдім міне.
(Иассауи Қ.А. 2000: 18).

Сопылық философиясы тарихында Әбу Саид әл-Харраз бен Сахл ат-Тустари Пайғамбарды «нұрмен» символдай бастады. Одан соң Халлаж Мансур нұр терминіне ерекше көңіл бөліп, «Нұру Мухаммади» тезисін одан ары дамытты. Осы тезиске қарағанда Алла ең алдымен Мұхаммед пайғамбардың нұрын, осы нұрдан өзге жаратылыстарды жаратқан. Осы тезис «Хақиқати Мухаммадия» деп те аталады. Хақиқат Мухаммадия іліміне ерекше мән беріп, осы тақырыпта

көлемді еңбек жазған ибн Араби екендігі сопылық зерттеулерде белгілі. Мұхаммед нұры терминін Ахмет Ясауи де қолданып, әлемнің түп негізі осы нұрдан тұратынын былай түсіндіреді:

Бұл жиһанға Мұхаммед нұры толды,
Ол нұрмен екі дүние жарық болады екен.
(Иассауи Қ.А. 2000: 104).

Ясауи ілімінде Пайғамбар шапағатының да маңызы зор. Құран аяттары мен Пайғамбар хадистеріне сәйкес мұсылман ғұламалары шапағатты ахиретте мүміндердің күнәсі кешірілуін, ал тақуа мүміндердің жұмақтағы дәрежелерін одан ары көтеру мақсатымен Пайғамбардың Алладан сұрауы деп түсіндірген. Хикметтерінде Ясауи Пайғамбардың шапағатына орын береді:

Пендеңмін деп ол құлы, Пайғамбар ісін қолдаса,
Шапағат күні мақұрым қалдырмас Мұхаммед.
(Иассауи Қ.А. 2000: 38).

Фана термині сопылық философияда Аллаға қатысты қолданылатын категория болғанымен (фана филлах), Пайғамбарға қатысты қолдану да әдетке айналған (фана фи-р-расул). Фана – өзін жоқ деп есептеу, яғни сопылық дариясына терең сүңгіген дәруіш Алланың алдында өзінің мәнін жоғалтып жоқ болады деген сөз. Суфилердің пікірі бойынша Пайғамбардың алдында өзін ешкім санамау, жоқ болу Алланың алдында жоқ

болудың бастамасы болып табылады. Бұл Алла жолында оның дінін алып келген Пайғамбардың алдында адам өзінің пенделік қалау-тілектерін, күйбең тіршілікті, дүниелік ниеттер мен ойларды жоқ ету, тек Пайғамбардың ұсынған жолын берік ұстау дегенді білдіреді. Фана категориясының мәнін Ясауи Хикметтерінен көптеп кездестіруге болады. Ол Пайғамбардың жолында топырақ сипат, жоқ болуды хикметтерінде жиі жырлаған.

Есіме түсіп, жанымдай сүйген Мұхаммед,
Сенің жолыңда пида болам, Мұхаммед
(Иассауи Қ.А. 2000: 53).

Қорытынды

Қорытындылай келе, сопылық шығармаларда жиі кездесетін керемет Пайғамбардың жолын ұстаудың жемісі ретінде қабылданады. Оның дүние салуымен уахи тоқталды, бірақ, түс, илхам арқылы ғайыптан хабарлар алу үзілген емес. Суфилер өздерін Пайғамбардың мұрагері деп санаудың себебі пайғамбардың жүзеге асырған рухани өмірді жалғастыруына байланысты болса керек. Суфизмдегі осы дәстүр Ясауи ілімінде де сақталған. Халық аңызы мен Хикметтердегі Пайғамбардан аманат ретінде жеткен құрма Пайғамбардан қалған рухани жолдың Ахмет Ясауиге мұра болғандығын білдірсе керек. Бұл халық арасындағы Мединеде – Мұхаммед, Түркістанда – Қожа Ахмет деген сөзбен түсіндіріледі.

Әдебиеттер

- 1 Tosun, Necdet. Yeseviliğin ilk dönemine ait bir risâle: Mir'atu'l-kulub // İLAM Araştırma Dergisi, sy. 2. 1997, s.41-85;
- 2 Devin De Weese. *The Yasavi Order and Persian Hagiography in Seventeenth-Century Central Asia: AlimShaykh of Aliyabad and his "Lamahat min nafahatal-quds"* // *The Heritage of Sufism*, Vol. III. – Oxford, 1999
- 3 HayraniAltuntaş. *Tasavvuf Tarihi*. – Ankara, 1986.
- 4 Güngör, Erol, *İslam TasavvufununMeseleleri*. – İstanbul, 1996.
- 5 Hardy,George, *TasavvufunRusya'dakiMücadelesi*, çev. ÖmerKaraman, Mayen,Sayı: 92-95(Temmuz-Ekim 1984).
- 6 Massignon, Louis, "Tasavvuf", *İslam Ansiklopedisi*. – C. XII. – İstanbul, 1974.
- 7 Ocak, Ahmet Yaşar,*TürkSufiliğineBakışlar*. – İstanbul, 2002.
- 8 Arnold,T.W., *İntişar-ı İslam Tarihi, I-III, Hasan Gündüzler, Akçağ Yayınevi*. – Ankara, 1971.
- 9 Иассауи Қ.А. ауд. Ибатов Ә.М., Жандарбек З., Нұрманова А.Ш. *Хикметтер*. – Алматы, 2000
- 10 Uludağ S. *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. – İstanbul: Marifet yayınlari, 1996. – 608 s.
- 11 Kelâbâzî. *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*. çev. Uludağ S. – İstanbul: Dergah yayınlari, 1992. – 328 s.
- 12 Bin Emrullah A. Hamidi M. *İslâm ahlâkı*. – İstanbul: Hakikat yayıncılık, 1994. – 560 s.
- 13 Aydın A.A. *İslâm inançları ve felsefesi*. Ankara: Diyanet işleri Başkanlığı yayınlari, 1994. – 338 s.
- 14 Roy, Olivier, *YeniOrtaAsyaya da UluslarınİmalEdilişi*, çev. Mehmet Moralı. – İstanbul, 2000.
- 15 Bennigsen, Alexandre, Lemercier, QuequelJayChantal, *SufiveKomiserRusya'da İslam Tarikatları*, çev. OsmanTürer, Akçağ Yayınevi. – Ankara,1988.

References

- 1 Tosun, Necdet. Yeseviliğin ilk dönemine ait bir risâle: Mir'atu'l-kulub // İLAM Araştırma Dergisi, sy. 2. 1997, s.41-85;
- 2 Devin De Weese. The Yasavi Order and Persian Hagiography in Seventeenth-Century Central Asia: AlimShaykh of Aliyabad and his "Lamahat min nafahatal-quds" // The Heritage of Sufism, Vol. III. – Oxford, 1999
- 3 HayraniAltuntaş. Tasavvuf Tarihi. – Ankara, 1986.
- 4 GÜNGÖR, Erol, İslam TasavvufununMeseleleri. – İstanbul, 1996.
- 5 Hardy,George, TasavvufunRusya'dakiMücadelesi, çev. ÖmerKaraman, Mayen,Sayı: 92-95(Temmuz-Ekim 1984).
- 6 Massignon, Louis, "Tasavvuf". İslam Ansiklopedisi, – C. XII. – İstanbul, 1974.
- 7 Ocağ, Ahmet Yaşar, TürkSufiliğineBakışlar. – İstanbul, 2002.
- 8 Arnold,T.W., İntişar-ı İslam Tarihi, I-III, Hasan Gündüzler, Akçağ Yayınevi. – Ankara, 1971.
- 9 İassauı K.A. aud. İbatov A.M., Zhandarbek Z., Nurmanova A. Sh.Hikmetter. – Almaty, 2000.
- 10 Uludağ S. Tasavvuf terimleri sözlüğü. – İstanbul: Marifet yayınları, 1996. – 608 s.
- 11 Kelâbâzî. Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf. çev. Uludağ S. – İstanbul: Dergah yayınları, 1992. – 328 s.
- 12 Bin Emrullah A. Hamidi M. İslâm ahlâkı. – İstanbul: Hakikat yayıncılık, 1994. – 560 s.
- 13 Aydın A.A. İslâm inançları ve felsefesi. Ankara: Diyanet işleri Başkanlığı yayınları, 1994. – 338 s.
- 14 Roy, Olivier, YeniOrtaAsyaya da UluslarınİmalEdilişi, çev. Mehmet Moralı, – İstanbul, 2000.
- 15 Bennigsen, Alexandre, Lemercier, QuequeljayChantal ,SufiveKomiserRusya'da İslam Tarikatları, çev.OsmanTürer, AkçağYayınevi. – Ankara,1988.